

O nadal nas letras galegas (1940-1979)

Christmas in the Galician literature (1940-1979)

Xesús ALONSO MONTERO

Universidade de Santiago de Compostela
Departamento de Filoloxía Galega

*Para Ramón Regueira e Carmen García Mariño:
vellos, xenerosos e moi queridos amigos*

[Recibido, xaneiro 2007; aceptado, febreiro 2007]

RESUMO

No presente artigo reflexiónase sobre o papel e o desenvolvemento da creación (para)literaria de ámbito privado, presente nas tarxetas de felicitación do nadal de galeguistas e/ou escritores e intelectuais galegos durante a ditadura franquista e os anos inmediatamente posteriores.

PALABRAS CHAVE: Nadal, panxoliñas, literatura de ámbito privado, literatura popular, crítica, censura, escritores galegos, catolicismo/laicismo.

ALONSO MONTERO, X. (2007): "O nadal nas letras galegas (1940-1979)". *Madrygal (Madr.)*, 10: 11-33.

RESUMEN

En el presente artículo se reflexiona sobre el papel y el desarrollo de la creación (para)literaria de ámbito privado, presente en las tarjetas de felicitación de navidad de galleguistas y/o escritores e intelectuales gallegos durante la dictadura franquista y los años inmediatamente posteriores.

PALABRAS CLAVE: Navidad, villancicos, literatura de ámbito privado, literatura popular, crítica, censura, escritores gallegos, catolicismo/laicismo.

ALONSO MONTERO, X. (2007): "La navidad en las letras gallegas (1940-1979)". *Madrygal (Madr.)*, 10: 11-33.

ABSTRACT

In this article we consider the role and development of private (para)literary creation, which is present in the Christmas greetings cards of Galician nationalists and/or Galician writers and intellectuals from the period of the Franco dictatorship and the years immediately following this.

KEY WORDS: Christmas, Christmas cards, private literature, popular literature, reviews, censorship, Galician writers, Catholicism/laicism.

ALONSO MONTERO, X. (2007): "*Christmas in the Galician literature (1940-1979)*". *Madrygal (Madr.)*, 10: 11-33.

SUMARIO: Primeira parte. Versos de contido tradicional e versos de intención crítica. Segunda parte. Os meus nadais (1959-1977): laicismo, esquerdismo, subversión.

PRIMEIRA PARTE

Versos de contido tradicional e versos de intención crítica

1 NOTA PRELIMINAR: UNHAS MIGALLAS DE LEXICOGRAFÍA E BIBLIOGRAFÍA

É unha vella tradición cristiá a de felicitar a parentes e amigos na Noiteboa, no día de Ano Novo e no dos Reis Magos. A tarxeta, tarxetón ou díptico que se envía, con texto propio ou alleo, tense chamado “christma” (‘misa de Cristo’), tarxeta navideña, tarxeta de navidade... Arredor de 1950, entre algúns escritores galegos, o nome predominante era o de “nadal”, que, co paso do tempo, foise consolidando.

Supoño que nesta consolidación influíu non pouco o texto dun “nadal” de Felipe Cordero Carrete (secretario do Instituto P. Sarmiento de Estudios Gallegos). O texto, de fins de 1954, que é un “manifeso” en favor do termo “nadal”, debe reproducirse na súa totalidade:

INSISTIENDO EN LOS “NADALES”

“¿Un “Christmas card”, o, por antonomasia, un “Christmas”?”

No. Si la cristiana costumbre sajona merece ser adoptada en España, y cada año gana más adeptos, impongámosle un nombre en nuestra lengua. ¿Por qué no “un TARJETÓN DE NADAL”, o, abreviadamente, “un NADAL”?”

Sí, insisto tanto en seguir la costumbre de su uso como en rechazar el vocablo inglés “Christmas” —etimológicamente, “misa de Cristo”— aplicándolo a nuestras tarjetas de felicitación de Pascua.

Ese, a manera de lema, que en letra pequeña encabeza estas líneas, es una cita de lo escrito en mis Nadales del año 1950.

Recibí entonces no pocas cartas y tarjetas de beneplácito y en la prensa gallega aparecieron algunos artículos aprobatorios de mi sugerencia. José Luis Bugallal Marchesi en el suyo, publicado en *La Noche* y titulado “Ha llegado un Nadal”, contestaba a mi pregunta con esta rotunda afirmación: “Pues bien, sí: un Nadal. Mi voto no es meramente formulario, es cordial e inequívocamente entusiasta. Porque considero que no es posible hallar otro que mejor, que más felizmente exprese la significación natalicia y cristiana de la felicitación navideña”.

En aquel mismo año y en el siguiente de 1951 fueron varios los escritores que en la prensa de Madrid coincidieron en preocuparse del mismo tema, apuntando variedad de nombres españoles más o menos apropiados y “fabricando” también algunos muy poco acertados.

Después todo se ha olvidado.

Yo aprovecho mi Nadal de este año para insistir. NADAL es palabra genuinamente española (castellana, gallega, catalana, valenciana, mallorquina y asturiana). El Diccionario de la Academia de la Lengua (véase en la pag. 880 de su XVI.^a edición) la da como “anticuada”, diciendo así: “NADAL. – (Del latín *natalis*) m. ant. Navidad. 2. ant. Ast(urias). Tiempo inmediato a ella”.

Y con igual acepción la encontramos con frecuencia en el refranero español: “Nadal, frío cordial”. “Castañas verdes en Nadal, saben bien y parten mal”.

Demos, pues, esa nueva y 3.ª acepción a la anticuada palabra española NADAL y llamemos NADALES a estos tarjetones mensajeros de nuestras congratulaciones de Pascua y Año Nuevo.

F.R.C.C.

O señor Cordero Carrete desexaba “muy felices Pascuas y toda suerte de venturas en el Año Nuevo” (1955) cun texto moi navideño: “Gloria in excelsis Deo...”

Anos despois, en 1967, o Museo de Pontevedra organizou unha mostra de “nadales’ gallegos” cuxo catálogo contén un breve traballo de Filgueira Valverde que finaliza deste xeito: “... A Felipe Cordero Carrete se debe la acertada idea de llamar ‘nadales’ a estas tarjetas”¹. Como apéndice do seu traballo publica o de Cordero Carrete.

Desde agora chamaremos nadal (sen comillas) tanto ó soporte do texto navideño como ó mesmo texto.

Este é o termo que figura xa no título dun libro de 1957: *Nadal en Galicia* (Madrid, Talleres de la Tip. Flo-Rez). Trátase dunha escolma de panxoliñas na que, á beira dalgunha da tradición oral, os responsables da colectánea, Carmiña L. Piñeiro e José Caamaño Bournacell, ofrécennos textos de importantes poetas do momento (Aquilino Iglesia Alvariño, Bouza-Brey, Gómez Ledo, Díaz Jácome,

¹ Museo de Pontevedra / L.^a exposición / “Nadales” gallegos, diciembre, MCMLXVII.

Manuel María...). Hai textos de autores menos celebrados como poetas pero moi comprometidos co xénero, entre eles *Ben-Cho-Shey* e Francisco Vales Villamarín.

2. O NADAL DENTRO DA LITERATURA DE DESTINO PRIVADO

Cando, en decembro de 1963, o profesor Epifanio Ramos de Castro e mais eu montamos, no Círculo das Artes de Lugo, a mostra bibliográfica “Cen anos de literatura galega”, para conmemorar a aparición, en 1863, de *Cantares Gallegos*, dedicamos unha sección, a número 30, á “Literatura de destino privado”. Constaba a sección de catro apartados: natales, recordatorios, homenaxes e varia. No segundo expuxemos unha peza tan valiosa como o opúsculo *Ofrenda lírica a Isabel Ramón Algarra no día da súa Primeira Comunión* (Madrid, 29-III-1955). Nesta ocasión, a nena Isabel, filla de Xosé Ramón Fernández-Oxea (*Ben-Cho-Shey*) e de Isabel Algarra, foi cantada por dez importantes poetas galegos. Xosé M.ª Álvarez Blázquez, Fermín Bouza Brey, Ramón Cabanillas, Ricardo Carballo Calero, Augusto Casas, José Díaz Jácome, Avelino Gómez Ledo, Ánxel Xohán, Ramón Otero Pedrayo e Victoriano Taibo.

Daquela, os máis entusiastas galeguistas, como *Ben-Cho-Shey*, aproveitaban ocasións como estas (comuñóns, vodas...) para facer militancia lingüística.

No capítulo dos nadais, a Mostra luguesa de 1963 ofrecía 22 títulos (entre 1948 e 1961)². Felicítában con textos propios Emilio e Xosé M.ª Álvarez Blázquez, Álvaro Cunqueiro, Manuel Fabeiro Gómez, Celso E. Ferreiro, Aquilino Iglesia Alvariño, Manuel María, Ben-Cho-Shey, Faustino Rey Romero, Francisco Vales Villamarín... Ó ser literatura de destino privado, os textos non tiñan que pasar pola peneira da Censura previa, neses anos moi severa.

3. PRIMEIROS NADAIS

Eu posúo unha colección non desdeñable con textos de Aquilino, Celso E. Ferreiro, Manuel María, Ben-Cho-Shey, Xosé M.ª Álvarez Blázquez,

Arcadio López-Casanova..., razón pola cal estes non son anteriores a 1959, ano no que eu imprimín o meu primeiro nadal. Curioso do xénero, teño feito algunhas indagacións, froito das cales hai na miña colección nadais anteriores: de Aquilino (1948, 1949), de Celso Emilio (1951, 1955, 1956), de Manuel María (1952)...

Penso que nos arquivos de Manuel María existe o fondo máis rico de nadais, e é lástima que non publicase no seu día un catálogo completo, sobre todo dos anos “heroicos”, ou sexa, os primeiros da Posguerra. Eran anos nos que apenas existían páxinas en galego de destino público. O primeiro que coñezo é de 1947 (para felicitar o 1948), de Iglesia Alvariño. Que eu saiba, non a recolleu o autor en ningún dos seus libros. Acontece o mesmo con panxoliñas de Celso E. Ferreiro e Manuel María, algunhas reproducidas neste traballo. Transcribo a de Aquilino:

Outro ano en arrandeo, e detrás nosa,
os nosos pasos de onte xa sin voz.
E os nosos xeitos, xa con non sei qué
de doce señaída de cousas orfas.

Todo o que fomos ten xa unha alma antiga
con trinta anos de mármore e alciopreste,
con dozura de herbiña silenciosa
e terra bendecida e oco escuro.

Aquel verso primeiro, aquel amor
que eu tiven non sei cando, mais amargue
e pequeniño que un agruño verde,
e aquel camiño longo que perdín.

E aquel medo na noite malferida
toda esgarrapizada pol-as beiras.
E aquela soledá, ¡qué ledas cousas,
ora que son almiñas do outro mundo!

¡Qué ledas cousas ora cara ó escuro,
cando imos a subir á carriola!
¡Qué ledas cousas, ¡qué recimo ledos,
doce de intres amargues coma agruños!

Polo que sei, tampouco foi recolleito en volume o nadal de 1959, que ofrecemos en facsímile³.

Non sei de cando data o primeiro nadal impreso de Manuel María, un dos poetas da Posguerra máis comprometido con este xénero. De 1951 é esta

² Alonso Montero, J. e Ramos de Castro, E., *Cen anos de literatura galega. Catálogo da exposición bibliográfica (9-XII-1963 / 19-XII-1963)*, Círculo de las Artes de Lugo, 1964, pp. 62-63.

³ V. Iglesia Alvariño, A., *Poesía gallega completa* (ed. de X. Alonso Montero), Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 1986.

Panxoliña do Nadal**I**

*Hai un vento cheo de frío
apousado nos camiños.
E no ar un asubío
todo cheo de aloumiños.*

*pero un vento milagreiro
nascera pol-o Nadal.
Brilará coma un luceiro
pra alomear o portal.*

II

*Xa nas ponlas dun carballo
nasceu un vento ventío;
ten doces versos de orballo
e azas de paxariño.*

*Ten azas de paxariño
e craridades de día,
que llas deu Jesús Neniño
e Santa Virxe María.*

Manuel María
Lugo, Nadal, 1951

Manuel María, católico, escribe dentro das coordenadas da panxoliña tradicional, incluso cando, no ano 1960, centra a súa composición na “dúbida” de San Xosé. Velaquí o nadal dese ano:

**PANXOLIÑA DA DÚBIDA DE
SAN XOSÉ**

A Virxe lava que lava.
A Virxe fía que fía.
San Xosé barbas de loito.
San Xosé ollada fría.

A Virxe sorriso de alba.
San Xosé ollada fría.
A Virxe soña tenruras
e luas pro seu Neniño.

*- Non sei como puido ser...
¿Ti non me mintes, María...?*

AVirxe cala. Non sabe
que verba respostaría.
A Virxe sorriso crara.
San Xosé ollada fría.

Un anxo baixa do ceo
pra decirlle a San Xosé:
– *Non temas.*
Como a azucea é María.

Colleu San Xosé o caxado.
Porse ó camiño quería.
I o caxado froleceu
en fermosísimos lilios.

A Virxe sorriso de alba.
San Xosé ollada de lus.
A Virxe e mais San Xosé
soñan co neno Xesús...

Manuel María (ms.)
Monforte de Lemos, Nadal, 1960

Poucos anos despois, o poeta Manuel María, que xa ten sona de poeta social, axeita a panxoliña a esas preocupacións cívicas. De 1964 é

CANTIGA PRA RECIBIR O ANINOVO

¡Ai, qué Noiteboa chea de ledicia
si os galegos estiveran en Galicia!
¡E nós eiquí calados!

¡Ai, qué santo e bó sería o Nadal
si houbera no mundo menos mal!
¡E nós eiquí calados!

¡Ai, qué Aninovo cheo de craror
si houbera na terra mais amor!
¡E nós eiquí calados!

¡Ai, que leda e gozosa Epifanía
si todo amañecera limpo como o día!
¡E nós eiquí calados!

E si houbera xusticia, paz e ben,
¡cómo brilaría a estrela de Belén!
*Os anos van pasados,
¡e nós eiquí calados!*

Manuel María (ms.)
Monforte de Lemos, Nadal, 1964

Poetas importantes que escribiron panxoliñas con temática tradicional foron Fermin Bouza-Brey e Victoriano Taibo. Do primeiro ofrezo un texto de 1953, e do segundo, un de 1955 (en facsímile).

A Xesús meniño

¡Que escachapedras, encol
da palla, está meu Diamante!
¡Canto lle presta ter diante
meu corazón pra lenzol...!
¡Encétame, Meigo Sol,
cos teus ollíños coitelos;
fireme, que quero telos

chantados no fondo peito,
e, pra sempre, ao meu colleito,
voltos pra min, tamén velos!

Fermín Bouza-Brey (1953)

A Roberto González Pastoriza, avogado vigués galeguista, podemos definilo como un militante da causa do nadal, que era, no seu caso, unha forma de ser un militante da causa da lingua e da poesía galegas. Que eu saiba nunca escribiu os textos, pero gustaba de reproducir en cada nadal poemas breves de varios autores, algúns escritos “ad hoc”. Debo aclarar que non sempre os poemas son de tema navideño. Repárese neste de Celso Emilio Ferreiro de 1959, nunca recolleito en volume:

CANTARES

Que ninguén queira ensinarme
onde hei de arrincal-a frol,
cómo hei de bebel-o viño,
cando hei de tomal-o sol

O que sei sei de abondo
dende o comenzo até o fin.
Sei o día, sei a noite,
sei todo aquilo que vin.

Na vella sabiduría
do corazón aprendín
que a morte que ha de levarme
lévoa eu dentro de min,

que ninguén
sabe ren
da ialma de cada quén.

Tampouco se recolle en volume a panxoliña de 1960:

NOITEBOA

¿Onde están
aqueles pandeiros ledos
de Nadal?

Aquelas neves de antano,
aqueles rexos cantares
polo val.
¿Qué foi d-éles,
onde están ?

As nosas queixas de agora
¿onde van?

Rio que pasas de longo,
famento de ceo e mar.

Celso Emilio Ferreiro

Cinco son os autores que colaboran, en 1975, no nadal de don Roberto González Pastoriza (vid. facsímile). Nalgúns dos textos xa se fai un pouco de política. Lémbrese que Franco morrera unhas semanas antes.

4. CANDO O NADAL SE POLITIZA. AS PANXOLIÑAS DE CELSO EMILIO FERREIRO

O primeiro texto que coñezo é de 1950. Máis ca unha panxoliña é a manifestación dos seus desexos para o ano novo, o 1951: “fartura e agarimo/no fogar”, “Que os nosos fillos/se críen no amor á terra”, “e que.../nunca nos falte un grollo de viño”. O último desexo é expresión do peculiar epicureísmo de Celso Emilio, así como o segundo é do seu galeguismo. Aínda así, estamos ante un texto que tería, nese ano, a venia da Censura.

Poucos anos despois escribe nadais que poderían ser problemáticos se se imprimisen en páxinas de destino privado. De 1955 é este:

B E L E N

*Si vir a Belén queredes
non vos hedes
demorar.*

*Vinde con nosco e veredes
que belén imos armar*

Junté los vientos fríos y las nieves,
junté las madrugadas y las lluvias
y obtuve al Niño-Dios en un pesebre.

No hay nada misterioso en la aventura:
está claro que el Niño no quería
tener otros hermanos ni otra cuna.

Por algo estaba allí, por algo estaba
tan lejos de palacios y libreas,
envuelto en la pobreza desolada.

Por algo los pastores se acercaron.
Y si el viento llegó tan callandito,
contando suavemente, fué por algo.

Por algo era María menestrala
cuando pudo haber sido si quisiera
esposa principal, primera dama.

Por algo San José tenía callos
en las manos obreras pues ganaba
el pan de cada día con las manos.

Junté los menosprecios, los desdenes,
junté los vilipendios y las burlas
sobre un alto escabel, en un pesebre.

No fué la jerarquía quien le trajo,
no fué la plutocracia ni la fuerza,
no fué la conveniencia ni el halago.

Fué el hambre y el dolor, fué la injusticia
quien labró su camino luminoso,
quien encendió su voz y su sonrisa.

De todos los maltratos hice suma.
Junté mi corazón con el del mundo
al compás de los vientos y las lluvias:

Chove, chove
na casa do probe,
que na do rico non pode

Celso Emilio Ferreiro
Vigo, Diciembre, 1955

Co título “Belén, ano cero”, ofreceunos no libro *Viaxe ao País dos Ananos*, de 1968, unha reelaboración desta panxoliña de contido social. Reproducímola para que o lector faga un estudo comparativo.

BELÉN, ANO CERO

Xuntéi o vento frío coa auga-neve,
xuntéi a noite negra coa xiada,
e vin un neno espido nun pesebre.

Qué misterio máis fondo, qué aventura:
O neno non quería
gozar de outros irmáus, nin de outra axuda.

Por algo estaba alí, por algo estaba
tan lonxe da riqueza gasalleira,
tan perto da probeza desolada.

Por algo os pastoriños se achegaron.
E si o vento pasou tan paseniño
cantando soavemente, foi por algo.

Por algo era María unha artesán,
cando podía sere si quixera,
primeira dama, esposa principal.
Por algo era Xosé un carpinteiro
de fortes, rexas máus encallecidas
na garlopa, na trencha e no martelo.

Xuntéi tódolos orfos nun só berce,
xuntéi as inxusticias cos aldraxes
e púxenos de ofrenda nun pesebre.

¿Quén foi o que roubou o meu presente?

Na reelaboración, Celso Emilio omite os tres últimos tercetos, os versos nos que o Neno Xesús se nos amosa a anos luz do universo dos ricos e poderosos (“jerarquías”, “plutocracia”...). Penso que a omisión, en 1968, non se debe á Censura (o medo a ser censurado) senón a un criterio estritamente poético, que leva ó autor, tamén, a finalizar o poema coa pregunta: “¿Quen foi o que roubou o meu presente?”. Este verso, ausente na primeira versión, constitúe un final que ilumina a totalidade das estrofas precedentes.

Un ano despois, en 1956, o nadal de Celso Emilio volve ó tema do nacemento de Xesús, tan froitífero para quen ten xa a teima cívica de denunciar ós ricos e ós poderosos, cada vez máis lonxe dos signos que emite o Neno, fillo de pobres e nado nunhas pallas. Este é o nadal:

NOITEBOA DOS NEGROS

*

Á porta dos camiños infinitos
están izando grimpolas de sonos.
Á porta dos camiños
cunha pedra de neve diante os ollos.

No arrabalde do mundo -Harlem vivo-
pasan ríos con albas e bandeiras.
No arrabalde dos sonos,
ríos de moitedumes e de estrelas.

Agardan un mencer que esperte á noite
dos remotos abós feitos de tebras.
Un mencer de anduriñas
pra liberdá dos sonos que non chegan.

O tamboril dos boscos repenica
no sangue en contrapunto de latexos.
O tamboril das chairas
treme agora nas selvas de cemento.

Todos xuntos na terra. Baixo o ceo
brotou a doce mañán i-a noite morna.
Todos xuntos no mundo,
pero as noites dos negros son moi longas.

A liberdá de Deus creba cadeas
i-acala o canto escuro dos escravos.
A Liberdá da Estátua
pón aramio de espiño ao mundo branco.

Cando, en 1962, recompila poemas seus para compoñer o volume *Longa noite de pedra*, un dos que escolle é este, agora titulado “Noiteboa en Harlem” e cun paratexto inexistente na primeira versión.

Noiteboa en Harlem

O pé de unha fotografía de “Life”

Á porta dos camiños
están izando grimpolas de sonos.
á porta do amencer están os homes
cunha pedra de neve diante os ollos.
No arrabaldo do mundo, alá en Harlem,
pasan ríos con albas e bandeiras.
Nos arrabaldos dos sonos,
ríos de noitedumes e de estrelas.
Agardan un albor que esperte á noite
dos lonxanos abós feitos de tebras.
Un albor de anduriñas
prá libertá dos homes que non chega.
O tamboril dos bosques repenica
no sangue en contrapunto de latexos.
O tamboril das chairas
treme agora nas selvas de cemento.
Todos xuntos na terra. Baixo o ceo
xurde a dulce mañá i a noite morna.
Todos xuntos no mundo,
todos xuntos na mesma Noiteboa.
A libertá de Dios creba cadeas
e acala o fosco canto dos escravos.
A libertá de todos,
pra todos, homes negros e brancos.

É un canto solidario cos negros, especialmente cos negros dos Estados Unidos, daquela, nalgúns Estados da Unión, moi discriminados polos brancos e no seu favor. O poema, que denuncia este racismo, está nas coordenadas da poesía antiianqui, moi da literatura esquerdista española da época. Repárese, moi especialmente, nos dous últimos versos:

A Liberdá da Estatua
pon aramios de espiño ao mundo branco.

Versos que só teñen esta interpretación: os norteamericanos, que tanto presumen da súa Estatua (da Liberdade), teñen unha concepción tan egoísta das liberdades cívicas que, nesa sociedade, os brancos “protéxense” dos negros disuadindoos con “aramios de espiño”. Celso Emilio debeu pensar que a Censura de 1962 non toleraría estes dous versos, razón pola cal substituíunos por estes, máis dixeribles:

A libertá de todos,
pra todos, homes negros e brancos.

Hai outras diferenzas de menor entidade ideolóxica ou política. Hainas estilísticas (mencer>albor; remotos>lonxanos; escuro>fosco...) e algunha estritamente lingüística (doce>dulce, que é un erro).

5. CARTONAJES ANMI, S.A., DE LUGO, E O NADAL DOS ANOS SESENTA.

Era o dono desta pequena empresa o mestre socialista Ángel Gómez Camarón, habitual na tertulia do café Méndez Núñez, “a dos roxos”, en opinión, non moi desacertada, do falanxismo local. Don Ángel, que non era nacionalista, non descoñecía o significado antifranquista de certas manifestacións literarias en galego. O certo é que nas conversas do café deseñamos os primeiros nadais con textos laicos e, en xeral, dedicados a escritores. O primeiro (¿1963?) foi un díptico cunha nota bio-bibliográfica que eu redactei, sen asinar, sobre Castelao. Anos despois, o homenaxeado foi Noriega Varela, escollido pola súa condición de mestre, colega, por tanto, do editor. Arredor de 1970, o editor, socialista, quixo dedicarlle un calendario (sic) a Pablo Iglesias, proxecto co que simpatizabamos os amigos e “colaboradores” do café republicano. Non podó afirmar hoxe se chegou a publicarse.

Porque cómpre aclarar que, desde 1965, Cartonajes ANMI non sempre felicitaba a “clientes y amigos” cunha tarxeta ou cun díptico senón que o facía cun calendario dun número non escaso de follas nas que estaba moi presente a literatura. A portada do dese ano ostentaba este título: *Calendario 1966 / “Platero e mais eu”*. Precedíao o “retrato” dun excelente artista lugués, Saturno Lois, que pintou un Platero con delicadeza e agarimo. Era unha homenaxe a Juan Ramón Jiménez e a *Platero y yo*. Ánxel Fole abre o calendario cun texto titulado “Juan Ramón Jiménez, visto por nós”, calendario que se pecha co texto e debuxo de Castelao “O burro non bulía...”, do libro *Cousas*. Nunha das páxinas o profesor de francés Epifanio Ramos de Castro traduce ó galego “O vello e o burro”, de La Fontaine, e “Gústame o burro”, de Francis Jammes.

Cando o calendario non homenaxea ó burro, homenaxea ó autor de Platero. Faino na páxina titulada “Nós vistos por Juan Ramón”, que acolle tres poemas galegos (dous de Rosalía e un de Curros) en versión castelá do escritor andaluz. Eu tamén figuro como o compilador das efemérides literarias, algunhas moi intencionadas: Polémica en Santiago sobre o arte comprometido: A Rodri-

guez-Cadarso e J. M. López Nogueira (1-III-1961); Cartonaxes ANMI acorda subvencionar o premio de teatro “Castelao” (20-III-1955); Morre a colección *Grial* (25-III-1951); Primo de Rivera arrestra a Valle-Inclán (10-IV-1929); O cardeal Martín de Herrera condena *Fume de palla*, de Nan de Allariz (26-VI-1909); Morte de Alexandre Bóveda (17-VIII-1936); Publícase *Longa noite de pedra*, de Celso E. Ferreiro (15-X-1962); Coloquio en Lugo sobre literatura comprometida: A. Fole e X. Alonso Montero (10-XI-1960); Coloquio no Círculo das Artes, de Lugo, sobre o galego na Liturxia (13-XII-1963)...

Pero o eixo fundamental desta publicación é a tradución galega de 15 capítulos de *Platero y yo* por min escolleitos. Traducíronos algúns dos máis importantes escritores galegos e foron ilustrados por debuxos de destacados artistas plásticos de Galicia: 12 (Celso E. Ferreiro, Mercedes Ruibal), 43 (A. Fole, M. Colmeiro), 135 (R. Carballo Calero, Xohán Ledo)...

Nunca en Galicia (e en galego) se publicara un calendario desta magnitude e destas características. Non sei se Cartonaxes ANMI conseguiu máis clientes (sospeito que non), pero cónstame que impactou, non pouco, a todos aqueles que, nesas datas, non eran partidarios da literatura galega. En canto ós outros destinatarios, lembro que recibiron publicación tan orixinal e tan rica con sorpresa e agrado.

De 1969 é un nadal literariamente misceláneo: senllos poemas de Luis Pimentel (“Consello”) e Noriega Varela (“As froliñas dos toxos”) e un breve fragmento en prosa, de Otero Pedrayo, sobre Noriega.

O ano seguinte Cartonaxes ANMI publica un libriño de 60 páxinas “pra contribuir a un mellor coñecemento de Castelao”. Titúlase o volume *Dous contos, cinco “cosas” e mais un debuxo inédito / Dos cuentos, cinco “cosas” y un dibujo inédito*. Eu son o autor do limiar e da tradución dos relatos, e fun eu quen achegou o debuxo inédito, “O día que saímos da nosa patria” (22-VII-1940), que figura no Libro de Ouro do Centro Galego de Buenos Aires. Eu trouxera unha fotografía deste debuxo no verán de 1969, datas nas que visitei a capital arxentina.

Ese ano eu tamén felicitei as Festas de Inverno con este libriño.

6. Varia

A medida que vai pasando o tempo, o nadal vaíse politizando pouco a pouco. Xa en 1962 un

poeta novo, Arcadio López-Casanova, felicitábanos con este texto:

O POETA OLLA PRA GALICIA NO TEMPO DA INVERNIA

1

Ouh terra de silencios,
sulagada Galicia!

2

Cantan as voces outas
na noite: Rosalía
Curros, Pondal, Noriega,
Pimentel, Cabanillas...

Longos prantos por ti,
mai doorida!

3

Tempo do Nadal, sempre
aberto a lonxanía!

ARCADIO LÓPEZ-CASANOVA (ms.)

Terras luguesas, Nadal 1962

Quizais merezan un apartado especial os nadaís de Luis Viñas Cortegoso, galeguista, inspector de ensino primario e, arredor de 1950, importante editor de libros galegos (con Xosé M.ª Álvarez Blázquez dirixiu, en Vigo, Edicións Monterrey). Non era poeta Viñas Cortegoso pero era amigo dos poetas, circunstancia pola cal recorrería ós seus versos para felicitar ós amigos. No de 1969 ofrece o poema “Noiteboa en Harlem”, de Celso Emilio, que toma —e así se consigna— de *Longa noite de pedra* (1962). No de 1970, Viñas Cortegoso opta por un poema totalmente laico, ese canto ó idioma galego que Celso Emilio titulou “Deitado fronte ao mar...” e que se inicia cun verso cen mil veces citado: “Língua proletaria do meu pobo”. Tómao, e así o consigna tamén, de *Longa noite de pedra*. Repárese que aínda estamos no franquismo.

Xa morto Franco, en decembro de 1979, Viñas Cortegoso reproduce, de *Longa noite de pedra*, “Eiquí será”, elexía dedicada a Aquilino Iglesia Alvariño. O editor dedica o poema, nesta ocasión, a tres escritores e dous artistas que morreran no transcurso dese ano: Darío Álvarez Blázquez, Luís Seoane, Faílde, Eduardo Blanco-Amor e o propio Celso Emilio Ferreiro.

Na liña de Viñas Cortegoso están outros militantes do galego (e da causa esquerdista), entre eles Manuel Conde e a súa muller Ana Caxiao, que felicitan en 1968, desde Madrid, cunha “cousa da vida” de Castelao moi significativa. “A tí no te pusieron nada los Reyes porque tu

papá es republicano, ¿sabes?” (admonición dunha neniña rica a un rapaciño descalzo e cheo de remendos).

Hai nadais moi distintos, o que depende, en boa parte, da época e da ideoloxía política dos autores ou reprodutores. Persoas moi esquerdistas, como Luís Seoane, ás veces acóllense á panxoliña popular. O ilustre exiliado felicita en 1955 con estes versos:

Con un sombreiro de palla
un galego a Belén foi,
e mentres ollaba ao Neno
comeulle o sombreiro o boi.

Luíz Seoane, laico e pro-comunista, non rexeita este tipo de a panxoliña por tres motivos fundamentais: está en galego, pertence á cultura popular e é un texto de gratificante feitaura literaria.

Un entusiasta do xénero -tal era a súa militancia coa causa do idioma galego- foi *Ben-Cho-Shey*. En 1966 recolleu 13 panxoliñas súas (de 1953 a 1965) no opúsculo *A ducia do frade* (Ourense, Gráficas Tanco). Tamén nos ofrece textos seus Cipriano Torre Enciso no volume *Panxoliñas (Retrabro*

galego de nadal), publicado en Madrid por OCATI, no ano 1956. Deste ano a 1976 o volume coñeceu cinco edicións, a quinta enriquecida coa música de Manuel Feijoo Souza (Santiago, Porto y Cia Editores).

Supoño que alguén escribirá unha tese de doutoramento sobre o papel e a importancia do nadal na literatura galega antes de 1975, ano da morte de Franco. O autor dese traballo deberá poñer o acento nos nadais impresos nos primeiros anos da Posguerra, un tempo no que o uso público do idioma galego era, cando era, moi precario. En Apéndice, o autor da tese debería ofrecernos a totalidade (se for posible) dos nadais anteriores a 1963. En canto ós posteriores, abondaría cunha crestomatía. Nese traballo, un capítulo moi extenso habería que dedicalo ós textos plásticos e ós seus autores, algúns, como o pintor Manuel Torres, merecentes dun tratamento especial.

Sendo o nadal o eixo central desa futura tese, o autor debería asomarse a outras manifestacións literarias de destino privado, capítulo no que hai pezas moi valiosas, algunhas xa indicadas no presente traballo.

SEGUNDA PARTE

Os meus nadais (1959-1977): laicismo, esquerdismo, subversión

1. OS PRIMEIROS, CERVANTINOS

No curso 1959-1960 eu era catedrático de Lingua e Literatura Españolas no Instituto “Jorge Manrique” de Palencia. Foi un curso moi cervantino por razóns preceptivas e, tamén, por devoción. Na materia de Literatura o tema decretado, para Preuniversitario, polo Ministerio, era “Cervantes y *El Quijote*”, razón pola cal dediquei a totalidade do curso a ese suxestivo binomio literario. Nese ano académico consolidouse a miña cervantofilia, tanto que, animado e axudado polos alumnos de Preuniversitario, excelentes e entusiastas, fixemos teatro (*El retablo de las maravillas*), lecturas, unha mostra bibliográfica e outras actividades cervantinas⁴.

Nese clima, cando, a fins de 1959, decidín imprimir un nadal, o texto escolleito foi de Cervantes, unhas palabras de Don Quixote sobre Dulcinea, que ilustrou, cun debuxo, o meu alumno Javier Hernández Sánchez, hoxe profesor no Canadá (Sinto moito, sobre todo polo “retrato” de Dulcinea, non poder ofrecer facsimile deste meu primeiro nadal).

Xa de profesor en Lugo, desde o 1 de outubro de 1960, Cervantes vai estar moi presente nas miñas lecturas, nas clases e nos meus escritos. Cervantino vai ser o meu segundo nadal, de decembro de 1962. Titúlase o texto “Alonso Quijano, desertor”, relato de tres páxinas no que conto, á miña maneira, a vida de Alonso Quijano antes de converterse en cabaleiro andante⁵. O relato é unha invitación a unha re-

⁴ V. o “catálogo” Instituto “Jorge Manrique” de Palencia / *Ciclo de actividades cervantinas*, Palencia, Imprenta Martínez, (1960).

⁵ Recollino, logo, no meu primeiro libro, *La palabra en la realidad*, Lugo, Celta, 1963, pp. 9-11.

flexión política, non allea a un difuso marxismo, doutrina que, nesas datas, comprometía máis o meu corazón cá miña cabeza. Velaquí o relato:

Alonso Quijano, desertor

Alonso Quijano de niño tuvo muy poca alegría. Corría, sí, con los otros niños pero su corazón no se alborozaba; jugaba, sí, con los compañeros pero sus ojos no se reían. Nació en un pueblo castellano sórdido, inculto, abúlico; en un pueblo casi muerto. Por eso Cervantes olvidó su nombre.

Los niños a los ocho años, a los nueve, dejaban de jugar para siempre. Desde entonces sus vidas eran existencias tristes, muy tristes, con una tristeza sin sentido, sin saber por qué; existencias tristes que no preguntan, ni gritan, ni se rebelan. Alonso Quijano antes de los ocho años era ya un hombre triste, más triste y doliente que nadie. La tristeza mordió sus entrañas el día en que advirtió que allí todo, absolutamente todo, era triste.

La estampa de la madre que ve regresar a su hijo, hace una hora alegre, con una tristeza inextirpable en la mirada, era diaria. ¿Qué había sucedido? Algo irracional: que se habían quedado tristes y nada más; sin saber por qué. Pero lo de Alonso Quijano fue peor. Cuando tuvo ojos para ver -¿a los siete años?- no vio más que sordidez, injusticia, falta de aliento. El mundo -pensó- está mal hecho.

¿Qué hizo Alonso Quijano después? ¿Estar triste solamente? No, vivir triste y pensar, pensar intensamente, ávidamente. Mientras tanto, todos sus compañeros sólo tenían espaldas para el fardo de la desgracia.

*
* *

Ved ahora a Alonso Quijano. Aun no ha cumplido los veinte años y algo tremendamente decisivo le ha pasado: sabe, ya sabe, que las cosas están mal porque alguien lo quiere, y sabe también quienes son los responsables. Sabe quien siembra la injusticia, sabe quien vive de la incultura, sabe quien desinfla las existencias, sabe... Y sólo él sabe; los demás creen que el mal, la muerte en vida, brota del suelo o llueve de las nubes.

Ese día Alonso Quijano encontró su vocación: la de luchador. Por un momento su alma brinca de alegría, y sus entrañas, tantos años en tinieblas, salen a la luz. Alonso Quijano acaba de encontrar sentido y tarea en su vida; Alonso Quijano a los veinte años, con la fuerza y el empuje de los veinte años, va a convertirse en Don Quijote.

Helo ya con un pie en el estribo dispuesto a seguir la voz de su vocación, la llamada -única- de su destino; helo ya decidido a luchar contra los sem-

bradores de la tristeza. Ved sus primeros pasos, vedlo dirigirse al enemigo, vedlo ya frente a él. Se detiene para tomar aliento y así arremeter con más fuerza. Toma aliento, mucho aliento porque hace falta mucho para embestir contra un enemigo tan poderoso. ¿Todopoderoso tal vez? Esto cree en aquel mismo instante Alonso Quijano.

Ved ahora como se retira a pesar de su fe, del vigor de sus veinte años. Pero no os decepcionéis que ya vuelve a la lucha. ¿Acomete por fin? En este ir y venir, en este no decidirse a entrar, pasó Alonso Quijano treinta largos años. ¿Para qué luchar inútilmente, para qué, para qué? -se preguntaba un día y otro-. A veces una brisa de esperanza le acercaba a la lucha, de la que desertaba al instante. Y desertando se pasó treinta años, treinta largos años. A los cincuenta Alonso Quijano estaba desesperado. Había en su cara un aire tal de tristeza por los demás que el pueblo, insensible a todo salvo a la hermandad, lo apellidó "el bueno". Sabíalo Alonso Quijano y por eso sus deserciones lo quemaban en lo más vivo.

Pasan los años, muchos, treinta, y Alonso Quijano, el Bueno, nada hace por aquellas gentes sórdidas, aplastadas, casi muertas. Mil veces intenta la lucha y mil veces el enemigo lo amilana. Es algo estremecedor: treinta años sin cumplir con su deber. Lo cual muchas veces ha llevado al suicidio, y otras, a la locura. Este fue el caso de Alonso Quijano.

La historia es conocida y la cuenta Cervantes en un libro. Cuenta que enloqueció pero no cuenta que sucedió una noche, una noche terrible. Soñó. En las ventanas del sueño aquellas gentes sórdidas, aplastadas, cansadas de esperar la mano salvadora, gritaban: "¿Por qué nos abandonaste?"

Jesús Alonso Montero

Ás veces esta forma de literatura privada suscitaba respostas literarias. O meu relato cervantino suscitou esta de "Amaro Orzán" (Álvaro Paradela), médico, escritor e colaborador nos periódicos, daquela moi coñecido.

**Resposta a Xesú Alonso Montero
polo seu contiño retranqueiro
"Alonso Quijano, desertor"**

O río ven a morrer
dende as fontes de Caín
no mar do frautista Abel

Laia o lobo

Abel rexurde de novo:
nunha cruz
na que cravaron a Xesú

Laia o pobo

Máis homes, menos diviños,
volven de novo ó camiño:
¡Non señor de Sancho Pan,
tolo do Verde Gabán!

Ríe o pobo

Fillos, inda que solteiros,
deixaron Abel, Xesú,
maillo fidalgo manchego.
Un: Xesú Alonso Montero

Laia o lobo.
Laia o pobo.
Ríe o pobo.
Ríe o tolo.

Amaro Orzán
Xaneiro do 1963

Freixeiro de Narón
Ferrol.Terra.

2. NADAIS DE 1966 A 1969

Consulto a miña colección e non atopo exemplar ningún dos correspondentes a 1963, 1964, 1965, 1967 e 1968. Ata onde é fiable a miña memoria, penso que felicitei, con nadais literarios, neses cinco anos ou, no peor dos casos, nalgúns deles. En anos posteriores a miña colección actual contén algunha lagoa.

O nadal de 1966 é un opúsculo de 20 páxinas titulado *Cántigas populares sociais (cincuenta e nove galegas e nove negras)* con senllas ilustracións plásticas de Agustín Pérez Bellas, Saturno Lois e Raimundo Patiño. Daquela xa era grande o meu interese polo cancionero popular de contido social, interese que ía máis alá das cantigas producidas pola musa popular do noso país. Lector eu, neses anos, da poesía dos escritores negros dos Estados Unidos, achegueime especialmente ós cantos populares, sobre todo a aqueles nos que a “nación negra” denunciaba deste xeito e nestes termos:

Mentres o negro se ocupa
na Biblia e tamén nos rezos,
os brancos vanlle roubando
sempre os terreos.

Imprimiu o opúsculo Cartonaxes (sic) ANMI, S.A., opúsculo do que se valeu para felicitar nese ano “a amigos e clientes”. Bastoulle con imprimir nunha das tapas, onde figuraban os nomes da miña familia, o da empresa impresora.

En 1969, elaborei o primeiro nadal dedicado a Castela, o Castela que, en 1970, cumpriría o vixésimo cabodano, tal como se recorda no anverso da tarxeta. No reverso reproducín aquela breve “cousa” sobre “os automóviles”, a que finaliza con estas palabras: “Os rapaces da miña terra corren sempre detrás dos automóviles”. Ilustrárona con senllos debuxos os meus fillos, que asinan por esta orde: Xesús, Sara, Emilio.

Don Ramón Otero Pedrayo, aínda ben non recibiu o nadal, escribume nestes termos:

Meu querido amigo. Moi ledo e agradecido do seu evocador nadal. Isa casa debe ser un ceo. Os dibuxos aledan meu vello corazón de 82 anos. Como sentir unha fontela nova... Agora se nos foi Virxinia. Eu xa a mirei polo Apóstolo ben decrebadiña.

(Trasalba, 26-XII-1969)

3. VOLVE CERVANTES

A fins de 1971 organizamos no Instituto Masculino de Lugo unha Mostra de bibliografía lingüística hispánica, na que había paneis con textos de interese para os alumnos de COU, principais destinatarios da exposición⁶. Nun dos paneis figuraba un celeberrimo texto cervantino en catro idiomas hispanos: o castelán, o galego (trad. de Ánxel Fole), o catalán (trad. de Ricard Salvat) e o euskera (trad. de Juan San Martín). O breve texto escolleito foino, tamén, por razóns políticas. Son as palabras de Sancho Panza cando dimite como gobernador da ínsula Barataria: “...desnudo nací, desnudo me hallo... sin blanca entré en este gobierno, y sin ella salgo...” (*Quijote*, II, 53).

Dáse a circunstancia de que os tradutores escolleitos, moi importantes nas súas áreas idiomáticas, eran desafectos ó Réxime político imperante. Pois ben, nesa ocasión, no reverso do nadal, reproducín a edición tetralingüe do texto cervantino. Deste xeito, ademais de facer chegar a amigos, colegas, parentes... un texto “político”, facíase saber que a realidade española non era monolingüe.

⁶ *Exposición didáctica de Lingüística hispánica. Catálogo y guía*, Lugo, Celta, 1971.

En carta do 22 de decembro de 1971, Santiago Montero Díaz, despois de felicitar-me polas festas, estampa: “A tetralingüe versión das verbas de Sancho no intre de partir merece as milloras louvanzas”.

En 1972 xa publicara eu algunhas páxinas do libriño que, en 1974, se titularía *Pedro Petouto (Traballos e cavilacións dun mestre subversivo)*, Madrid, Akal, Col. Arealonguina. No nadal do 72 adiantei unha cavilación do apócrifo mestre: “Alá no alborecer dos tempos os montañeses de Galicia falaban idiomas sin partículas posesivas (meu, teu...)...”. Supoño que, cando ideei este breve texto, o meu subtexto eran as palabras de don Quixote do discurso da Idade de Ouro: “Dichosa edad y siglos dichosos (...) los que en ella vivían ignoraban estas dos palabras de ‘tuyo’ y ‘mío’...” (I, 11).

4. DE NOVO, CASTELAO. OUTROS AUTORES.

O díptico de 1974 está dedicado, en boa parte, a Castelao, que no ano 1975 cumpriría o vixésimo quinto cabodano: retrato de Carlos Maside e parte do prólogo do álbum *Nós*. Hai, ademais, un breve poema “social” de Rosalía, catro breves cavilacións de Pedro Petouto e os tres versos que Novoneyra lle dedicou a Amador Rey Rodríguez e Daniel Niebla García, os traballadores de Ferrol abatidos pola policía o 10 de marzo de 1972. En xeral os meus nadais imprimíao na imprenta Celta, de Lugo, casa editorial coa que tiven moi boa relación e onde publiquei e prologuei bastantes libros. Nesta ocasión, o díptico —moi “forte” para a Celta— foi impreso en Ourense, por Gráficas Tanco, que dirixía Carlos Vázquez, amigo e camarada. Carlos Vázquez estaba, como outros comunistas ourensáns, no deseño dunha operación cultural que culminaría en 1975 cun ciclo de conferencias no Ateneo de Ourense e, sobre todo, coa distribución gratuíta de vinte e cinco mil exemplares dunha antoloxía do escritor⁷.

A miña familia e mais eu trasladámonos de Lugo a Vigo ó finalizar o curso 1975-1976.

Que lembre, en Vigo, só fixen dous nadais: 1976 e 1977. No de 1976 ofrecía un novo capítu-

lo do meu libriño *Pedro Petouto*, con este título: “O que diría Pedro Petouto ós seus alumnos si vivise en 1976”. Era tan político que lembraba ós mortos “polo ferro irado” do franquismo, desde os do 36 (Alexandre Bóveda, Benigno Álvarez...) ata os de 1976 (Moncho Reboiras, Humberto Baena) pasando polos de 1946 (Antonio Seoane, José Gómez Gayoso) e 1972 (Amador Rey, Daniel Niebla). No de 1977, felicitaba cunha carta de Ernesto *Che* Guevara traducida ó galego. Era o décimo aniversario da súa morte.

5. CONSIDERACIÓN FINAL

Eu, como outros antifranquistas, utilicei o nadal (un xénero da literatura de destino privado, non suxeito, pois, ás leis da Censura) para ofrecer textos en galego, idioma que noutros soportes —nos públicos— estaba moi pouco presente, sobre todo se se trataba de páxinas esquerdistas, que eran as que eu prodiguei. Dentro desas coordenadas dediquei especial atención á literatura que me era máis grata e máis confortante (Cervantes, Castelao, cancionero popular social...).

A partir de 1977, a situación política en Galicia non era desfavorable, publicamente, ó tipo de textos que certos “nadalistas” viñamos ofrecendo desde había anos en círculos restrinxidos. A min, laicista radical, a nova situación política liberoume da “obriga” de ter que acollerme a unha festividade á que son alleo. Desde esas datas —xa hai 30 anos— non fago felicitacións impresas para as Festas de Inverno pero teño a determinación, cun grupo de amigos, de volver ó nadal se ben noutras datas: o 16 de febreiro (para conmemorar o triunfo do Frente Popular na II República) e o 7 de novembro (para conmemorar a Revolución de Outubro, que foi, como é sabido, no mes antedito).

Se así for, e non abandonamos o termo nadal, esta palabra terá experimentado, semanticamente, unha laicización total. Os textos celebratorios non só estarán totalmente alleos ós cantos de Noiteboa e Reis senón que se remitirán en datas distintas. Non acontecía isto cando eu felicitaba cunha carta de Ernesto *Che* Guevara.

⁷ *Páxinas escollidas*, Madrid, Akal, Col. Arealonga, 1975.

6. REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO, Dámaso (1952): *Poetas españoles contemporáneos*. Madrid, Editorial Gredos.
- ALONSO MONTERO, Xesús (1990): *Luis Pimentel: biografía da súa poesía*. Vilaboa (Pontevedra), Edicións do Cumio.
- HERMIDA, Modesto (1987): *As revistas literarias en Galiza na Segunda República*. A Coruña, Edicións do Castro.
- HERRERO FIGUEROA, Araceli (1981): *Luis Pimentel: Obra inédita o no recopilada*. Lugo, Ediciones Celta.
- (1994): *Sobre Luis Pimentel, Álvaro Cunqueiro e Carballo Calero. Aportamentos de filoloxía, crítica e didáctica da literatura*. A Coruña, Edicións do Castro.
- PIMENTEL, Luis (1979): *Antoloxía*. La Coruña, Giannini. Edición de Miguel García Garcés.
- (1881): *Poesía enteira*. Vigo, Edicións Xerais de Galicia.
- (1989): *Antoloxía. Antología*. Madrid, Visor. Edición de Miguel García Garcés.
- (1989): *Poesía galega*. Vigo, Edicións Xerais. Edición de Ramiro Fonte.
- (1990): *Poesías completas*. Granada, La Veleta. Edición y prólogo de Luís Rei Núñez.
- (1990): *Sombra do aire na herba*. Vigo, Galaxia. Edición de Arcadio López-Casanova.
- (1992): *El último viaje*. Madrid, Beramar. Prólogo de Manuel Martín de Nicolás.
- (1995): *Sombra do aire na herba*. Vigo, Galaxia.
- (2001): *Barco sin luces*. Orense, Ediciones Linteo. Prólogo de Dámaso Alonso. Introducción y edición de Xesús Alonso Montero.
- PIÑEIRO, Ramón (1990): *Homenaxe a Luís Pimentel. Día das Letras Galegas 1990*. Santiago de Compostela, Universidade (Santiago de Compostela).
- (1990): *Luis Pimentel*. A Coruña, Publicacións da Real Academia Galega.
- POZO GARZA, Luz (1990): *A bordo de barco sin luces ou o mundo poético de Luís Pimentel*. Santiago de Compostela, Sotelo Blanco.
- RODRÍGUEZ FER, Claudio (1987): “O poema ‘Cunetas’ de Luís Pimentel”. *Grial*, n.º 98.
- SANTIAGO BOLAÑOS, María Fernanda (1995): “Luis Pimentel: un ángel muerto sobre la hierba”, en *La mirada atlántica. (Literatura gallega y peregrinación interior)*. A Coruña, Edicións do Castro.
- SÁNCHEZ REBOREDO, José (1989): *El silencio y la música. (Ensayo sobre la poesía de Pimentel)*. La Coruña, Caixa Galicia.
- VV.AA. (1990): *Homenaxe a Luís Pimentel. Día das Letras Galegas 1990*. Santiago de Compostela, Universidade.

UNHA É A CANCIÓN

1

Centos de berceus, abala que abala,
riba da mare da noite calada.
Centos de berces, centos de bicos
riba da noite calada do amor.
—E hai só un berce
e unha canción.

2

Cada noite, unha fonte pra capello.
Cada fonte, unha aurora de vidro.
Cada aurora, unha loya de goro.
Cada loya, o seu sol pequeniño.
Noites e fontes, auroras e loyas,
dornas estradas nas pruyas do amor.
—E hai só un berce
e unha canción.

3

E non é de auga a sede que mata,
nin a fame, de pan.
Nin de xaxá, o frío que entala,
nin os traballos, de traballar.

Sede de sedes, fame de famas,
frío de fríos, traballos de amor.
—E hai só un berce
e unha canción.

4

Vai unha ponte estreliña e pequena
de corazón á corazón.
¿Passan por ela suspiros de pena?
¡Ai, de amor, non!
Forzan o paso, de noite, ceguiños,
contrabandistas alegres de amor.
—E hai só un berce
e unha canción.

5

Os convidados non veñen á boda.
E eu, madre, composta.
Os probes non veñen e estáo no xarego
con cadelificos de pan no mantelo.
Estón na soleira
e non chega o que eu quero.
¡Ai, triste de amor!
—E hai só un berce
e unha canción.

A. I. A.

SANTIAGO, NADAL DE 1959.

5. A. Iglesia Alvariño, 1959

PANXOLINA DA DÚBIDA DE SAN XOSÉ

A Virxe lava que lava,
A Virxe fía que fía.
San Xosé barbas de loito,
San Xosé ollada fría.

A Virxe sorriso de alba,
San Xosé ollada fría.
A Virxe sona tenruras
e luas pró seu Nemiño.

—Non así como puides ser...
¿Ti non me miras, María...?

A Virxe cala. Non sabe
que verba respostaría.
A Virxe sorriso crara,
San Xosé ollada fría.

Un anxo boia do celo
pra decirlle a San Xosé:
Non temas.
Como a *azucra d' María.*

Colleu San Xosé o casado.
Porse ó camiño quería.
Lo casado froleceu
en fermosísimos lilios.

A Virxe sorriso de alba,
San Xosé ollada de lus.
A Virxe e mais San Xosé
sonan co Neno Xesús...

Manuel María

Manifiesto de Lemos, Nadal, 1960.

6. Manuel María, 1960

O POETA OLLA PRA GALICIA NO TEMPO DA INVERNLA

1

Ouh terra de silencios,
subapela Galicia!

2

Canten as voces outas
na noite: Rosalía,
Curros, Pondal, Noriega,
Fimientel, Cabanillas...
Longos prantas por ti,
mal doerida!

3

Tempo do Nadal, sempre
aberto a lousania!

ARCADIO LÓPEZ-CASANOVA.

Terras luguesas, Nadal 1962.

7. Arcadio López-Casanova, Deséxalle bo Nadal e Aninovo,
1962

PANXOLIÑA DA ANUNCIACION

O anxo pechiu as azas.
Vultouse dourado o ar.
A Virxe fica espantada
cal folla verde a tremar.

O anxo sarri e dille
con doce verba de mel:
"De gracia chea es, María,
Son u arcunxo Gabriel!..."

*Musa Señor en Ti andó
en xeito de home mortal
que Ti fuche concebida
slo pecado orixinal..."*

María fica estantía...
Non sabe que responder.
"En sus brazos", murmura
cal folla verde a tremar.

Manuel María

Manuscrito de Lemus, polo Nadal do ano 1962

8. Manuel María, 1962

CANTIGA PRA RECIBIR O ANINOVO

¡Ai, qué Noiteboa chea de ledicia
si os galegos estiveran en Galicia!
¡E nós eiqui calados!

¡Ai, qué santo e bó seria o Nadal
si houbera no mundo menos mall
¡E nós eiqui calados!

¡Ai, qué Aninovo cheo de craror
si houbera na terra mais amor!
¡E nós eiqui calados!

¡Ai, qué leda e gozosa Epifanía
si todo amañecera limpo como o dial
¡E nós eiqui calados!

E si houbera xusticia, paz e ben,
¡cómo brilaría a estrela de Belén!
Os anos van pasados,
¡e nós eiqui calados!

Manuel María

9. Manuel María, 1964

Título: Cántiga

Autor: X. Alonso

Título: Cántiga popular social. (documento e texto pedagóxico + texto artístico)

Dedicados: A. FREIXA ESTEVAZ (1966);
ANTONIO LOPE (1966);
RAMÓN CASAS (1966)

Exordio, presentación e versículo:
JOSÉ ALONSO MONTERO

Impresión: JOSÉ VILLANCHA DEL BAO

Ediça: Carballos ANCH, S. A.
Data: NADAL, 1966

CANTIGAS POPULARES SOCIALES

Alco

Impresión: JOSÉ VILLANCHA DEL BAO S. A.
Data: 1966

10. Nadal de X. Alonso Montero, 1966

Sancho Panza: "...desnudo naci, desnudo me hallo, ni pierdo ni gano; quiero decir, que sin blanca entré en este gobierno, y sin ella salgo, bien al revés de como suelen salir los gobernadores de otras islas..." ("Quijote", II, 53).

Sancho Panza: "...despido nacin, despido me atopo, nin perdo nin gaño; decir quero, eu pre min, que sin un triste pataco entré niste goberno e que sin natico saio, contra de como acostumar de sair os gobernadores das outras insuas..." (Trad. de Anxel Fole).

Sancho Panza: "...vaig néixer na, na em trobo, ni perdo ni guanyo res; vull dir, que sense un clau vaig entrar en aquest govern, i sense un clau en surto, ben a l'inrevés de com solen sortir-ne els governadors d'altres illes..." (Trad. de Ricard Salvat).

Sancho Panza: "...biluzik jaio nintzen, biluzik aurkitzen naiz, ez dut galdu irabazirik; esan nahi dut, xoxik gabe sartu nintzela gobernu honetan, eta bera gabe ondo iritetzen naizela, beste agarte batzuetako gobernadoreak iritetzen direnetik ondo aildreber..." (Trad. de Juan San Martín).

15. Nadal de X. Alonso Montero, 1971

Alá no alborecer dos tempos os montañeses de Galicia falaban idiomas sin particulas posesivas (meu, teu, noso). Daquela aturuxar era botar ó vento urros* de leda e fonda irmandade. ¿Teremos que volver ós vellos aturuxos?

(Das "Memorias" de Pedro Petouto, fis do século XIX).

* No ms. esta voz aparez esborrachada (¿urros? ¿berros?). Inclínamonos pola primeira lectura.

17. Nadal de X. Alonso Montero, 1972

Madrid, 22 Nadal 1971

Sr. D. Xosé Alonso Montero
Lugo

Meu caro amigo:

Moltas gracias pola súa lembranza en Felicitación. Toda a miña familia desexávoselle un venturoso Nadal e animo a vosá lada e os seus.

Aptérragameño versión das verbas de Sancho no intro de partir morreo as milloras lembranzas.

Ademais tamén o esforzo de vontade na "Exposición didáctica de lingüística hispánica", espesma inteligente e carreira, que demostra agarda pode a vontade e o espírito, en loita contra as limitacións materiais. Haberá sido pra súa unha grande lada contribuír cos miña modesta aportación.

Que a saude de sempre siga sendo a de home e a de muller.

Unha aperta de con sempre amigo

S. Montero Díaz

16. Carta de S. Montero Díaz, 1971

HOMENAXE A CASTELAO

(RIANXO 30-1-1886 BUENOS AIRES 7-1-1950)

CASTELAO (1886 - 1950)

Certo que a tristura destes dibuxos queima como a raxeira do sol que pasa por unha lupa; mais eu non quixen cantá-la ledicia das nosas festas, nin a fartura dos casamentos, sinón as tremendas angurias do decoñío labrego e mariñeiro. Alguns espíritos sensibles que charan coa melancolía dos tangos e dos fados, atoparon desmedida esta door das miñas estampas; outros espíritos inertes ollaron pouco patriotismo no alán de ser verdadeiro. Con todo, eu sigo coidando que o pesimismo pode ser libertador cando desperta carraxes e cobiza dunha vida máis limpa. Cicáis hoxe atacasen as nosas mágoas cun humor menos acedo; mais ninguén pode negarme que as vellos inxusticias siguen en pé...

UXIO NOVONEYRA (1930)

A AMADOR REY RODRIGUEZ E DANIEL NIEBLA GARCIA

Erguéstesvos cedo aquel día
—a costumbre do traballo—
mañá-cediño pra facermos co vosa morte

UN MOIÑO DE TEXTOS PRA CAVILARMOS NO ATRIBORCER DO 75

ROSALBA DE CASTRO (1897 - 1990)

Por a Pórtica senante,
chegada en San Xosé,
a Galicia a fame
logo chegará.

Con maleconía
miran para o mar
co que nos tras terras
sen que buscar para.

ABURO PETOUJO (1840 - 1901)

PENSAMENTOS

- 1.— A cultura é unha cousa que abre co cultura, e si non os abre, non é cultura.
- 2.— A cultura do home é a cultura do besta con moza privilexiada.
- 3.— A nova cultura ha ter como tarefa especial o estudo dos privilexiados. Logo pois, adócturán os privilexiados a cultura no man dos que moxan como de xanallante manan?
- 4.— Reflección de Noiteboa. É un erro coitar neste día do país inda hai moito que facer. Non é tempo de coitar, é tempo de chorar e de traballar contra a moxatura, furtos de moxados e privilexiados.

18. Nadal de X. Alonso Montero, 1974

¿Onde se frota da invernia?
 (Dibuxo González Pastoriza e Ferrero)

ROBERTO GONZALEZ PASTORIZA

NADAL 1975

No illa abandonado
 lembrei a terra nosa,
 lembrei a serra
 e unha (terme) a verba máis fermosa
 que o meu llagoaxe acado,
 libertá.

Celso Emilio Ferrero

A paz, amigo, non é unha premsa morta
 disecada en unha espíxila de ferro.
 A paz é unha chancela infinda
 aberta ás esperanzas dos homes coibes.

M.ª del Carme Krackenberg

Brincan nubes do vento por os mares
 e os outros cumios do naxer arroñan
 os amorosos que co a dor, esmolan
 paz e ben, paz a todos os fogares.

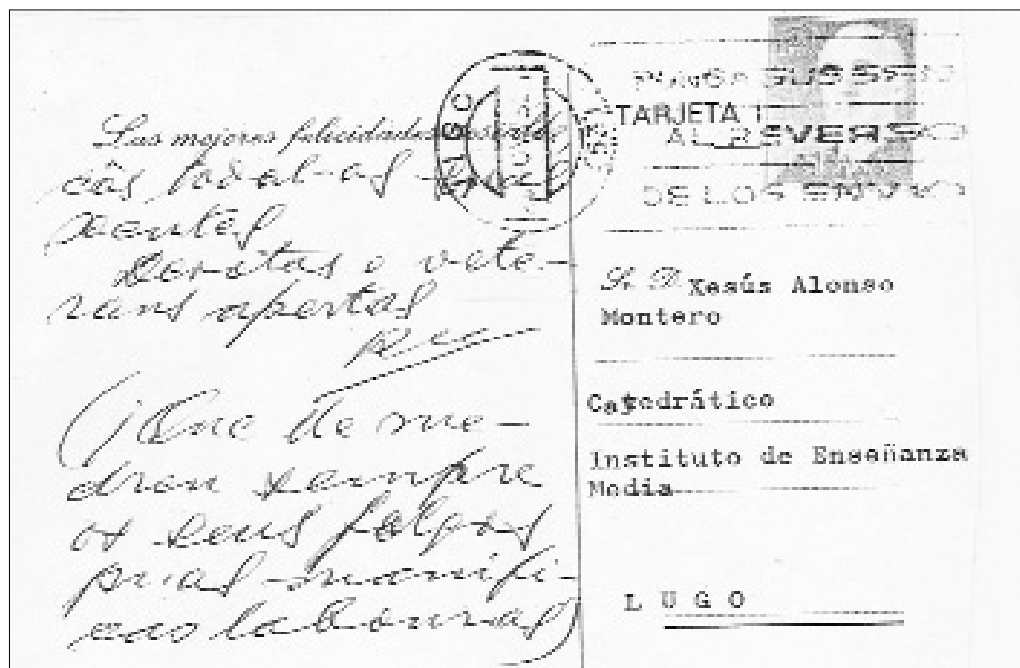
Manuín González Dreyer
 (Na súa lembranza)

Co nome de Deus nos biceis,
 tralalalalal, meu Neno.
 Viñas pra ser meirande,
 quaxa que siga pequeno.

Xosé Sesto

Para cantar o cantar
 das estrelas compartidas,
 cante cantar cos xente,
 cante cantar cos vici,

Ferrero Sesto

19. Nadal de R. González Pastoriza, 1975

O que diría Pedro Petouto ós seus alumnos
se vivise en 1976:

Lembrádevos agora, precisamente agora, (corenta
anos despois da gran Treboada) de tanto home de
ben, de tanto home feito e dereito que morreu sin
pitiscar, sin moxetar, sin atoutifiar, sin chalar esta
raiofina de sol, esta seda de auga que nos aluma e
nos quenta, e todos nós, dende fai un ano.

Son homes e mulleres —feitos e ergueñas— que
morreron fai catro anos, fai oito... sin se
quenteren a este pequeno lume. Non xa sabemos
o que é unha flestra aberta ó vento ceibe; eles, que
o sementaron pra nós, non o sentiron bater no peito
xeneroso das súas vidas.

Lembrádevos de Benigno Álvarez, de Enrique Bota-
ra e de Xaime Quintanilla;

lembra devos de Alexandre Bóveda, de Anxel Casal
e de Camilo Díaz;

lembra devos de Manuel Ponte, de Antonio Seoane
e de Xosé Gómez Gayoso;

lembra devos de Manuela Sánchez e de María Blázquez.

lembra devos de Amador e de Daniel, xente brava
e nova; *Amparo engarzado. Para os
Cristinos, a muller ES UN AMAN-*
lembra devos de Vaca Barrera, e de Segundo Vila-Ce-
bá, e de Peco Filgueira, e de...

e lembrádevos, el é que tendee folgos, daqueles
dous rapaces (Manchol, (Beena)), xente desfaltina
fai solo catro días nun intre en que as noses mana
tremaron de caraxe e impotencia.

Faron eles —continúa o vello mestre— os que al-
cendaron este pequeno lume; por eles temos esta
raiofina de sol que sementaron pra nós en tempos
de mado, de pedra e de morte.

Porque é deles —e pra todos— non nos deixaremos
roubar.

Eu diría —notábase algo de esforzo na voz do vello
mestre— que estas xentes déixannos, entre outros,
este herdo: «Compre meter a morte».

Matarémola si artellamos unha sociedade en que
todos, todínos, teñamos os mesmos dereitos reais
incluído o de combater os privilexos dos de sempre,
ou sexa, dos lobos de onte e dos lobos de hoxe.

XESUS ALONSO MONTERO

i EMILIA

e máis

EMILIO, XESUS e SARA

Saúdanvos no alborecer deste ano e
deséxannos, sboté, mencer sin solpor

Mandámmos tamén, e disimulade, unha
cavilación cívica que ten, como diría o
outro, o seu aquel.

E o noso agarimo.

Vigo (Galicia), Nadal, 1976

E ofrécevos, en versión galega, unha breve carta do Che, agora que estamos no décimo cabodano (8-10-1987).

Sra. M.ª Rosario Guevara:

Compañeira:

De certo que non sei ben de qué parte de España é o miña familia. Naturalmente hai moitos anos que saíron de alá os meus devanceiros cunha man atrás e outra diante, e si eu non os mantén de esa maneira, é pola incómodo da posición.

Penso que non nos portemos ⁽¹⁾ moito, pro si vostede é capaz de tremar de indignación cada vez que se comete unha inxusticia no mundo, ⁽²⁾ somos compañeiros, que é máis importante.

Un saúdo revolucionario.

La Habana, 20-2-64

Pola nosa parte:

Studiña e canta o merlo.

(1) Notaña léxica: "portarxe" "ter parentesco".

(2) Supoñemos que Pedro Petoulo sulfuraría esa media dúzela de verbos.

21. Nadal de X. Alonso Montero, 1977

IN MEMORIAM

Doutor Xosé Blázquez

Luz Seoane

Paído

Calle Realdo Focente

Ribeira Sacra, Arousa

Eiquí aerá

A memoria
de Aquilino Espiño Alvarillo

Quero morrer eiquí (cando me chegar
a hora da vida que me agarda).

Eiquí neste silencio
de grandes estrelas,
neste mundo que dura os séculos
un profundo sono de archaica.

Quero morrer eiquí nos altas pontes
no language das velas, na batalla
do tempo, fronte a fronte
de máis, aberta a vida
nos lábeas das horas, nesta tarde
atregala de aquí.

Ven e venen os tempos sucesivos,
na involución peson.

O pastoreiro da churcha
repenca unha máis
calada de outono,
que máis silencio máis se atregala.

Quero morrer eiquí. Ser consociado
nesta máis bibiana.

Dixar eiquí o meu cantecelo soado,
pásois eiquí por sempre os séculos sucesivos.

Calle Realdo Focente Luzán sobe de máis
Pontevedra, Galicia. 31101. 1981

*No paz de Deus. Con todos
os outros Reis de Nadal
e un Anxo de 1979, todo, no
nosro fogar, a carón do lume!*

Luis Viñas Cortegoso

Nosro Nadal de 1979

22. Nadal de L. Viñas Cortegoso, 1979